

Biuletyn

Centrum Studiów Migracyjnych
Uniwersytetu Łódzkiego

nr 7 (7), październik 2020

Drodzy Czytelnicy,

zapraszamy do lektury siódmego numeru Biuletynu Centrum Studiów Migracyjnych UŁ. W tym numerze dr Wojciech Marciniak przypomina kontekst powstania i historię działalności Zarządu Centralnego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego z siedzibą w Łodzi, który w latach 1945-1951 kształtował ruchy migracyjne w Polsce.

Raz w miesiącu na łamach Biuletynu publikujemy najnowsze analizy, komunikaty z badań oraz komentarze do bieżących wydarzeń migracyjnych w Polsce i na świecie. Osoby zainteresowane publikowaniem w Biuletynie zapraszamy do kontaktu: csm@uni.lodz.pl

Życzymy miłej lektury!

**CENTRUM
STUDIÓW
MIGRACYJNYCH**
Uniwersytet Łódzki

ul. Rewolucji 1905 r. 41/43
pok. C-025, 90-214 Łódź
www.csm.uni.lodz.pl
email: csm@uni.lodz.pl

Wojciech Marciniak

Sztab powojennych migracji. Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Łodzi (1945-1951)¹

Druga wojna światowa oznaczała dla wielu obywateli Polski przymusowe i zbrodnicze wysiedlenia poza granice kraju, dokonywane przez niemieckiego i radzieckiego okupanta. W głąb III Rzeszy oraz ZSRR wywieziono setki tysięcy ludzi. Ponadto w wyniku wymuszonej politycznymi decyzjami aliantów zmiany granic Polski po 1945 r., poza jej terytorium – na wschodnich obszarach II Rzeczypospolitej – „znalazły się” kolejne rzesze naszych rodaków.

Po zakończeniu działań wojennych Polska stała się areną ruchów migracyjnych na skalę dotąd nie znaną w rodzimej historii. Do kraju powracali Polacy ze Wschodu, z Zachodu, z Południa i z Północy. Trwały wewnętrzne przesiedlenia ludności, która w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia przemieszczała się ze zniszczonych podczas wojny rejonów Polski centralnej na Ziemię Przyłączone², czyli na tereny zachodnie lub nieco rzadziej – północne. Ponadto z pojałtańskiej Polski wysiedlano Niemców, których miejsce zajmowali polscy osadnicy – „pionierzy”³.

Organizatorem tych różnego rodzaju przemieszczeń ludności został Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR), powołany przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) dekretem z dnia 7 października 1944 r. W rocznicę utworzenia Urzędu warto przyjrzeć się działalności jego głównego „sztabu”, czyli Zarządowi Centralnemu (ZC).

W dniu 27 lipca 1944 r. PKWN zawarł z Moskwą układ o granicy, w którym zrzekł się na korzyść ZSRR wschodnich województw II RP, w świadomości społecznej do dzisiaj określanych jako Kresy Wschodnie⁴. Oczywiście „rząd” Edwarda Osóbki-Morawskiego nie posiadał uprawnień do podpisywania umów w imieniu Rzeczypospolitej, gdyż jej prawowitymi władzami był rząd emigracyjny w Londynie. Dlatego też już po spełnieniu formuły jałtańskiej i powstaniu koalicyjnego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (28 czerwca 1945 r.), stojący na jego czele E. Osóbka-Morawski ponownie zawarł porozumienie graniczne z ZSRR⁵.

¹ Artykuł zapowiada książkę pt. *Losy Polaków na Wschodzie w XIX-XXI wieku, Tom III: Repatriacje, przesiedlenia, migracje i osadnictwo* pod redakcją J. Kity i W. Marciniaka i zawiera fragmenty opracowania W. Marciniaka pt. *Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Łodzi (1945-1951) – zarys struktur i głównych kierunków działalności*, które znajdzie się w tej publikacji.

² Wyjaśnienie zasadności stosowania terminu „Ziemię Przyłączone” (a nie „Ziemię Odzyskane”) zob. W. Marciniak (2020), *Klasyfikacja ruchów migracyjnych ze Wschodu z udziałem Polaków w XX w.*, „Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych UŁ”, nr 4(4), s. 5.

³ Por. W. Sienkiewicz, G. Hryciuk red. (2008), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939-1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, Warszawa.

⁴ *Porozumienie między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy z 27.07.1944 r.*, Internetowa Baza Traktatowa MSZ (<https://traktaty.ms.gov.pl> – dostęp 11.10.2020 r.).

⁵ „Dziennik Ustaw” 1947, nr 35, poz. 167.

W tworzonej metodą faktów dokonanych nowej rzeczywistości geopolitycznej, podporządkowane Kremlowi władze Polski „lubelskiej”⁶ w pierwszej kolejności rozwiązały kwestię transferów ludnościowych ze Związkiem Radzieckim. Kolejno 9 i 22 września 1944 r. zostały podpisane układy z radziecką Białorusią, Ukrainą i Litwą o obustronnej „ewakuacji” ludności. Dały one podstawę do masowych przesiedleń obywateli polskich z obszarów „odstąpionych Związkowi Radzieckiemu”⁷. Niemal rok później (6 lipca 1945 r.) Polska podpisała czwartą umowę repatriacyjną, tym razem jednak na wyższym szczeblu – nie z pojedynczymi republikami związkowymi, ale z samym ZSRR. To porozumienie dotyczyło z kolei przede wszystkim obywateli polskich, którzy znajdowali się w głębi tego państwa (jako byli zesańcy, więźniowie lub łagiernicy)⁸.

Fot. 1. Obóz repatriacyjny dla żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, 1947 r. (fot. zbiory Narodowego Archiwum Cyfrowego, domena publiczna)

Obsługą ruchów migracyjnych na terenie kraju miał zająć się Państwowy Urząd Repatriacyjny. W tworzącym go dekrete PKWN z 7 października 1944 r. przydzielono mu następujące zadania:

- a. „organizacja repatriacji ludności z obszarów innych państw na terytorium Państwa Polskiego”

⁶ Tym mianem określa się administrację Polski od powstania PKWN w lipcu 1944 r. po zwołanie i pierwsze tygodnie działalności Sejmu Ustawodawczego, wyłonionego w wyniku sfałszowanych wyborów w styczniu 1947 r., por. W. Materski (2007), *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944-marzec 1947*, Warszawa, s. 5-6.

⁷ Por. S. Ciesielski red. (1999), *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, Warszawa.

- b. „regulowanie planowego napływu repatriantów”
- c. „opieka sanitarno-żywnościowa podczas przeprowadzania repatriacji”
- d. „planowe rozmieszczenie repatriantów i organizacji ich osadnictwa na ziemiach polskich”
- e. „prowadzenie akcji pomocy repatriantom w zakresie gospodarczej odbudowy warsztatów pracy”
- f. „popieranie zrzeszeń i instytucji społecznych w kraju i zagranicą, o ile ich celem jest niesienie pomocy i opieka nad repatriantami”⁹.

Fot. 2. Plakat Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, 1946 r. (fot. zbiory Polona, domena publiczna)

Dyrektorem PUR-u został Władysław Wolski (właśc. Antoni Piwowarczyk¹⁰), który piastował także urząd Głównego, a następnie Generalnego

⁸ W. F. Marciniak (2014), *Powrotu z Sybiru. Repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945-1947*, Łódź, s. 79-98.

⁹ „Dziennik Ustaw” 1944, nr 7, poz. 32.

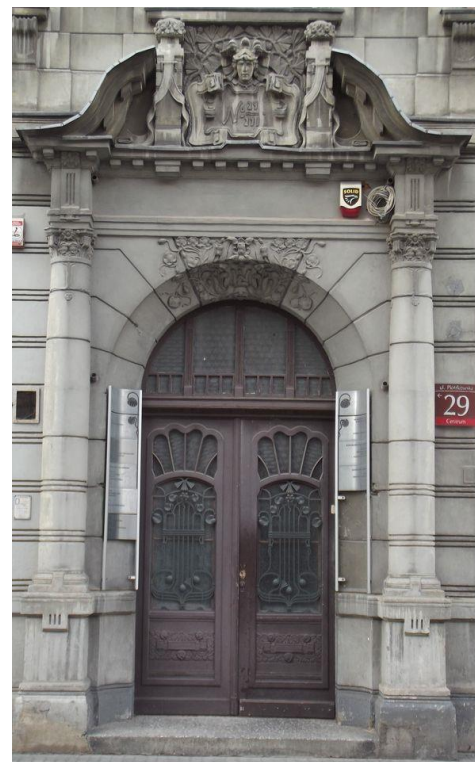
¹⁰ A. Piwowarczyk używał pseudonimu Władysław Wolski jako oficjalnego nazwiska i pod takimi danymi figurował w administracji państwowej po II wojnie światowej.

Pełnomocnika Rządu Do Spraw Repatriacji. Siedzibą Zarządu Centralnego PUR-u został – podobnie jak administracji PKWN, a potem Rządu Tymczasowego – Lublin. Po zajęciu Warszawy przez Armię Czerwoną zdecydowano się przenieść ministerstwa i urzędy do stolicy Polski (w lutym 1945 r.), jednak część z nich (m.in. Sąd Najwyższy, Specjalny Sąd Karny, Ministerstwo Leśnictwa oraz departamenty bądź jednostki organizacyjne niektórych resortów) ulokowano w Łodzi, której infrastruktura w czasie wojny ucierpiała stosunkowo niewiele. Za łódzką lokalizacją przemawiała także bliskość Warszawy. Zarząd Centralny PUR-u w Lublinie miał zakończyć swoją działalność 14 lutego 1945 r. Jego pomieszczenia od następnego dnia przejmował Oddział Wojewódzki Urzędu. Przeprowadzka do Łodzi nie odbyła się jednak z dnia na dzień. Funkcjonowanie w tym mieście Zarząd Centralny rozpoczął dopiero 21 lutego 1945 r. Jego siedzibę ulokowano przy ul. Piotrkowskiej 29 we wzniesionej w 1903 r. kamienicy Domu Bankowego (zob. fot. 3 i 4).

Tymczasem nastąpiły zmiany na stanowisku dyrektora Urzędu. Od przeprowadzki do Łodzi funkcję tę pełnił dr Jan Pakowski, który jeszcze w Lublinie współkierował działalnością ZC (jako wicedyrektor)¹¹. W dniu 13 marca 1945 r. został zastąpiony przez Michała Sapiechę. Dr Pakowski piastował odtąd funkcję Naczelnego Inspektora PUR-u¹². Należy nadmienić, że jedną z kluczowych postaci był w Urzędzie Mściława Olechnowicz – naczelnik Wydziału Prawno-Organizacyjnego, potem zastępca dyrektora, a od 1948 r. dyrektor. Od 1949 r. pracował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ). W 1973 r. doktoryzował się na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UŁ. Po okresie stalinowskim doprowadził do reaktywowania na tej uczelni filologii rosyjskiej¹³.

Fot. 3. Siedziba ZC PUR w Łodzi – widok współczesny (fot. Autor)

Fot. 4. Wejście do siedziby ZC PUR w Łodzi – widok współczesny (fot. Autor)

¹¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), zespół akt: Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (dalej: ZC PUR), sygn. II/3, *Pismo J. Pakowskiego do Ministerstwa Administracji Publicznej w Lublinie z 11.01.1945 r.*, k. 13-14.

¹² AAN, ZC PUR, sygn. II/17a, *Materiał na konferencję z naczelnikami wydziałów Zarządu Centralnego PUR-u 12.04.1945 r.*, k. 5.

¹³ O. Głótko, J. Sosnowski (2007), *Setna rocznica urodzin profesora Mściława Olechnowicza*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, nr 9, s. 353-358.

Już 12 kwietnia 1945 r. Sapieha zorganizował powitalną konferencję z naczelnikami wydziałów Zarządu Centralnego. Przedstawił na niej zadania, jakie stały przed Urzędem oraz zasady, jakimi powinni kierować się jego pracownicy w wykonywaniu codziennych obowiązków. O sobie zaś mówił tak: „*Nie będę szczędził wysiłków i pracy w sprawowaniu urzędu; nie będę się wahał wziąć na siebie pełnej odpowiedzialności wobec naszych władz naczelnych, jak i wobec społeczeństwa za działalność naszego Zarządu Centralnego i podległych nam placówek terenowych*”¹⁴.

Wspomniane przez dyrektora Sapiechę terenowe struktury PUR-u to oddziały: wojewódzkie, okręgowe¹⁵, powiatowe oraz punkty etapowe. W kolejnych latach (pod koniec istnienia PUR-u) funkcjonowały także inspektoraty (w miejsce likwidowanych oddziałów powiatowych). PUR dysponował też swoją służbą zdrowia oraz flotą samochodów¹⁶.

W dniu 22 kwietnia 1945 r. została zatwierdzona tymczasowa struktura organizacyjna Zarządu Centralnego PUR-u. Składać się miał on z 11 wydziałów, a te z kolei oddziałów (zob. tabela 1.). Określono także szczegółowy zakres kompetencji poszczególnych komórek organizacyjnych. Na czele wydziałów stali naczelnicy, podlegli bezpośrednio dyrektorowi, którego pracę wspomagało i organizowało Biuro Dyrektora. Przy ul. Piotrowskiej 29 w Łodzi obowiązywała hierarchia, a zasady podległości służbowej miały być rygorystycznie przestrzegane¹⁷.

Warto zauważyć, że struktura organizacyjna Zarządu Centralnego PUR-u zmieniała się jeszcze wielokrotnie. W kolejnych latach zatwierdzano nowe instrukcje o podziale ZC na poszczególne wydziały. Miały one jednak charakter tymczasowy, bowiem

przez cały okres istnienia Urzędu nie przyjęto jego statutu (choć projekt sporządzono już wiosną 1945 r.).

Tabela 1. Struktura Zarządu Centralnego PUR w Łodzi w 1945 r. i jej pierwsza obsada

L.p.	Wydział	Naczelnik
1.	Biuro Dyrektora Referat Prasowy	dr Władysław Wyszyński Jerzy Wyszomirski
2.	Wydział Personalny	Karol Suchowolski
3.	Wydział Administracyjno- Gospodarczy	Władysław Brzozowski
4.	Wydział Finansowo- Budżetowy	dr Gustaw Werfel
5.	Wydział Prawno- Organizacyjny	mgr Mścisław Olechnowicz
6.	Wydział Planowania i Statystyki	dr Halina Sukiennicka
7.	Wydział Transportowy	Aleksander Rode
8.	Wydział Osadnictwa	inż. Józef Jaroszek
9.	Wydział Etapowy	inż. Włodzimierz Weber
10.	Wydział Zdrowia	dr Wojciech Pogorzelski
11.	Wydział Inspekcji	Wacław Krzywopisza
12.	Komisja Odwoławcza	Andrzej Witos

Źródło: AAN, ZC PUR, sygn. II/43, *Struktura i kadry Zarządu Centralnego PUR w Łodzi*, k. 17-29.

Jeszcze w okresie „lubelskim” Zarząd Centralny przekazał do Rządu Tymczasowego wniosek o przystąpienie do masowej akcji przesiedleńczej Polaków ze Związku Radzieckiego. Chodziło o realizację umów z września 1944 r. W dniu 13 lutego 1945 r. rząd E. Osóbki-Morawskiego pozytywnie rozpatrzył ten wniosek. Postanowiono wówczas o natychmiastowym rozpoczęciu „*masowej repatriacji ludności polskiej bez względu na trudności związane ze zniszczeniem kraju przez wojnę*”¹⁸.

Wkrótce okazało się, że duże nasilenie transportów z przesiedleńcami ze Wschodu

¹⁴ Tamże.

¹⁵ W latach 1945-1946 Ziemia Przyłączona były podzielone na cztery okręgi: Dolny Śląsk, Pomorze Zachodnie, Mazury i Śląsk Opolski.

¹⁶ S. Banasiak (1963), *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947*, Poznań, s. 34-63.

¹⁷ AAN, ZC PUR, sygn. II/3, *Tymczasowa instrukcja dla Zarządu Centralnego PUR-u dotycząca regulaminu i podziału pracy z 22.04.1945 r.*, k. 58-67.

¹⁸ AAN, ZC PUR, sygn. II/3, *Uchwała Rady Ministrów z 13.02.1945 r.*, k. 28.

przerastało zdolności organizacyjne nie tylko PUR-u, ale i terenowych władz administracyjnych. W kwietniu 1945 r. dyrektor Michał Sapieha informował Ministerstwo Administracji Publicznej o problemach z rozładowywaniem pociągów z ZSRR i brakach środków lokomocji do rozwożenia przyjezdnych. Przesiedleńcy musieli bardzo długo oczekiwać na stacjach kolejowych na transport do miejsc osiedlenia. Wsparcie materialne i organizacyjne ze strony miejscowej administracji było niewystarczające. Sapieha pisał: „W dniu 13 lutego 1945 r. Rada Ministrów w wykonaniu układów z Republikami ZSRR postanowiła natychmiast przystąpić do masowej repatriacji ludności polskiej do kraju bez względu na trudności związane z transportem. W związku z powyższą uchwałą nasilenie transportów repatriantów wzrosło do tego stopnia, że nie ma dnia, by nie przybywało do większych ośrodków po kilka transportów z setkami rodzin repatriantów, oczekujących rozładowania. Stan ten stawia przed władzami administracji publicznej niezwykle pilne i ważne zadania zorganizowania szybkiego rozładowywania transportów. Jest to konieczne zarówno ze względu na tabor kolejowy, którego nie można przetrzymać ani godziny więcej, niż tego wymaga normalny rozładunek, jak i ze względu na przybywających repatriantów, którzy po trudach podróży winni odczuć od razu opiekę władz polskich”¹⁹.

Podczas odprawy naczelników wydziałów ZC (23 kwietnia 1945 r.) dyrektor Sapieha skierował się z apelem do swoich pracowników o współpracę, dyscyplinę finansową i przestrzeganie podziału kompetencji. Zarządził także, że w każdy poniedziałek po godzinach pracy będą się odbywały konferencje dykcji z naczelnikami. Pracownicy Zarządu Centralnego (a nawet ich rodziny) mieli mieć zagwarantowane całodzienne wyżywienie. PUR wkraczał bowiem w okres bardzo intensywnej działalności. Michał Sapieha zapoznał swoją załogę także z nowymi zadaniami: „Proszę Kolegów! Mamy

ogromne nasilenie pracy! Wobec wzmagającej się repatriacji ze Wschodu dochodzi nowa akcja, mianowicie wewnętrzznego przesiedlenia się ludności z terenów ubogich i zniszczonych na ziemie zachodnie nowowyzwolone. Przeprowadzenie tej akcji rząd powierzył PURowi. Musimy działać szybko, sprawnie i planowo”²⁰.

Fot. 5. Fragment druku urzędowego ZC PUR w Łodzi (zbiory Archiwum Akt Nowych, domena publiczna)

Pod koniec kwietnia 1945 r. Michał Sapieha poinformował szefów wszystkich oddziałów terenowych PUR-u o powierzeniu urzędowi „organizacji przesiedlenia ludności z terenów zniszczonych przez działania wojenne, w szczególności z terenów nad Wisłą i Narwią (z tzw. przyczółków), jak również organizacji ruchu przesiedleńczego z innych części kraju, a w szczególności z terenów przeludnionych na tereny zachodnie”. Dyrektor wyjaśnił, że „Celem [...] akcji jest jak najszybsze zaludnianie przyłączonych do Polski obszarów elementem pod względem narodowym pewnym. Zapobiec należy przesiedlaniu się elementów kryminalnych i antypaństwowych. [...] Zadaniem Państwowego Urzędu Repatriacyjnego jest przeprowadzenie akcji uświadamiającej wśród zainteresowanej przesiedleniem ludności, co do doniosłości ruchu przesiedleńczego na tereny zachodnie i zrealizowanie akcji przesiedleńczej w taki sposób, aby rzeczywiście przyniosła ona korzyść zarówno poszczególnym obywatelom, jak

¹⁹ AAN, ZC PUR, sygn. II/3, Pismo M. Sapiehy do Ministerstwa Administracji Publicznej z 10.04.1945 r., k. 47.

²⁰ AAN, ZC PUR, sygn. II/17a, Konferencja naczelników wydziałów ZC PUR-u 23.04.1945 r., k. 13-20.

*i Państwu*²¹. Wsparcie PUR-owi w akcji przesiedleńczo-osadniczej miały udzielić powoływane przez wojewodów i starostów oraz działające pod ich przewodnictwem wojewódzkie i powiatowe komitety przesiedleńcze. Rolą PUR-u była organizacja transportów kolejowych, przewóz przesiedleńców na miejsce przeznaczenia, pomoc żywnościowa, pieniężna oraz opieka sanitarna. Centrala PUR-u mogła także wskazywać władzom powiatowym kierunki transportów na tereny osiedlenia. Jej także powierzono ogólny nadzór nad akcją przemieszczenia ludności na nowe miejsca²².

Zwiększenie zadań nałożonych na PUR wynikało z planów władz w Warszawie, polegających na jak najszybszym zaludnieniu terenów przyłączonych do Polski. W tym duchu 30 kwietnia 1945 r. do szefów oddziałów terenowych urzędu wypowiedział się w okólniku dyrektor Sapieha. Zalecał, by wszystkie transporty z przesiedleńcami z ZSRR były kierowane na obszary „*nowoodzyskane*”²³.

W przeddzień zakończenia wojny, 7 maja 1945 r., nowe zadania PUR-u zostały sformalizowane. Mocą dekretu Rady Ministrów urząd był odpowiedzialny m.in. za repatriację Polaków z Niemiec oraz wspomnianą wcześniej organizację wewnętrznych przesiedleń ludności na Ziemię Przyłączone²⁴.

Sprawozdania pracowników Zarządu Centralnego z inspekcji na zachodzie Polski z lata 1945 r. są świadectwem zniszczeń wojennych tych ziem i trudności, z którymi zmagaly się oddziały PUR-u. Szlak jednej z takich podróży wiódł przez Piłę, Szczecinek, Kołobrzeg, Koszalin, Szczecin, Choszczno, Stargard, Gorzów, Zieloną Górę, Wrocław, Jelenią Górę i Legnicę. W Jeleniej Górze zaobserwowano dzikie i masowe wysiedlanie Niemców, którym dano 24 godziny na opuszczenie mieszkań. W raporcie

z tego miasta napisano: „*Szosa była zapchana przeważnie kobietami z dziećmi i starcami, pchającymi wózki, wyładowane dobrem niemieckim*”²⁵. Podobne sceny zaobserwowano m.in. we Wrocławiu i Stargardzie. Wysiedlanie Niemców odbywało się tam bez uzgodnienia z władzami administracyjnymi, które nie panowały nad ruchami migracyjnymi, ani akcją osiedleńczą Polaków: „*We wszystkich miastach i urzędach był taki chaos, że nie można było spokojnie rozmawiać (urzędnicy nie wiedzieli, jak się mają zachować wobec masowych rabunków i ograbiania mieszkań)*”. Ponadto odnotowano przypadki powrotu Niemców do mieszkań zajętych już przez Polaków, którzy musieli ustępować z tych gospodarstw²⁶. We wszystkich odwiedzanych miastach oddziały PUR-u borykały się problemami kadrowymi, transportowymi i brakami w zaopatrzeniu. W Szczecinie w punktach etapowych panował głód, w Stargardzie zauważono fatalne warunki sanitarne²⁷.

Jeśli chodzi o ruchy migracyjne ze Wschodu, to warto zaznaczyć, że począwszy od przełomu lutego i marca 1946 r. do Polski docierały transporty z repatriantami z głębi ZSRR, powracającymi do ojczyzny na mocy czwartej umowy o transferze ludności z 6 lipca 1945 r. Zarząd Centralny ustalił punkty wjazdowe tych transportów, określił ich marszruty na terenie Polski oraz obszary osadnictwa. Pociągi z Brześcia miały być kierowane przez Warszawę do Poznania (osiedlenie na terenie Wielkopolski, w Lubuskiem i na Pomorzu Zachodnim), transporty z Jagodzina miały jechać przez Łódź do Bydgoszczy (osiedlenie na Pomorzu Środkowym), a te z Medyki przez Rzeszów i Kraków miały kończyć bieg w Katowicach lub Wrocławiu (osiedlenie na Dolnym Śląsku). Byli Sybiracy, którzy nie posiadali rodzin w kraju lub znajdowali się w szczególnie trudnej sytuacji materialnej mieli być osiedlani na obszarach Polski centralnej. Władze PUR-u uczulały naczelników

²¹ AAN, ZC PUR, sygn. II/3, *Zarządzenie M. Sapiehy do wszystkich oddziałów PUR-u z 22.04.1945 r.*, k. 49-50.

²² Tamże.

²³ AAN, ZC PUR, sygn. II/3, *Okólnik M. Sapiehy do wszystkich oddziałów PUR-u z 30.04.1945 r.*, k. 70.

²⁴ „Dziennik Ustaw” 1945, nr 18, poz. 101 oraz nr 24, poz. 145.

²⁵ AAN, ZC PUR, sygn. II/17a, *Konferencja naczelników wydziałów Zarządu Centralnego PUR-u 11.07.1945 r.*, k. 84-85.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

oddziałów wojewódzkich: „Transporty z głębi ZSRR należy otoczyć specjalną opieką i traktować zagadnienie ich urzędzenia i osiedlenia w terenie jako kwestię doniosłą i pilną”²⁸. W 1946 r. trwały także przesiedlenia Polaków ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej, choć liczba przyjezdnych nie była już tak duża, jak rok wcześniej.

Fot. 6. Okładka opracowania pt. Państwowy Urząd Repatriacyjny na Pomorzu Zachodnim w okresie od 1.IV.1945 do 30.XI.1947 (fot. Autor)

Stopniowe zanikanie fal przesiedleńczo-repatriacyjnych (a w przypadku przyjazdów Polaków z ZSRR ich sztuczne wyhamowanie) w drugiej połowie lat czterdziestych XX w. powodowało redukcję zatrudnienia w Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym

i ograniczanie jego kompetencji. W styczniu 1948 r. stan zatrudnienia w urzędzie zmniejszył się o ponad 40% w porównaniu z poprzednim rokiem (pracę straciło ok. 1700 ludzi). Natomiast do końca czerwca 1948 r. władze w Warszawie planowały zwolnić z PUR-u kolejnych 600 osób, a wiele oddziałów terenowych miało zostać zlikwidowanych²⁹. Dyrektor Sapięha próbował ograniczyć zwalnianie pracowników, tłumacząc, że PUR jeszcze nie wykonał wszystkich postawionych przed nim zadań. Starał się zmniejszyć skalę redukcji do ok. 350 osób i przypominał, że równocześnie pracę miało stracić ok. 800 ludzi zatrudnionych z tzw. kredytów rzeczowych³⁰.

W tym samym czasie Rada Ministrów wysunęła koncepcję przesunięcia zadań osiedleńczych na Ziemiach Przyłączonych, a potem w Polsce centralnej z gestii PUR-u do administracji terenowej. Powiatowe oddziały PUR-u miały ulec degradacji do roli inspektoratów. Wzbudziło to w Zarządzie Centralnym dalsze niepokoje o wiążące się z tym redukcje zatrudnienia³¹.

Decyzje o przekazaniu zadań osadniczych w ręce administracji terenowej faktycznie ograniczały kompetencje PUR-u. W zmieniającej się rzeczywistości politycznej przestał on być instytucją wygodną. Swoją nazwą przypominał o repatriacji, a jego istnienie świadczyło, że powroty i przyjazdy Polaków, zwłaszcza z ZSRR, nie są jeszcze zakończone. Wszak przypomnienie o istnieniu grup rodaków na Wschodzie mogło zaszkodzić programowej przyjaźni polsko-radzieckiej. Doskonale zdawały sobie z tego sprawę władze partyjne i rządowe, dlatego stopniowa likwidacja urzędu postępowała tuż po celowym wyhamowaniu ruchów migracyjnych ze Związku Radzieckiego³².

²⁸ AAN, ZC PUR, sygn. IX/83, Pisma T. Kalickiego do naczelników oddziałów wojewódzkich PUR-u w: Bydgoszczy, Katowicach, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie i Warszawie z 20.02.1946 r., k. 4-14.

²⁹ AAN, ZC PUR, sygn. II/78, Pismo M. Sapięhy do W. Wolskiego z 11.02.1948 r., k. 43.

³⁰ AAN, ZC PUR, sygn. II/78, Pismo M. Sapięhy do W. Wolskiego z 18.02.1948 r., k. 45.

³¹ AAN, ZC PUR, sygn. II/78, Projekt zarządzenia Ministrów Ziemi Odzyskanych i Administracji Publicznej sprawie przejścia na terenach Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska przez władze administracji ogólnej spraw osiedleńczych od Państwowego Urzędu Repatriacyjnego z 4.02.1948 r., k. 36-37.

³² Por. W. Marciniak (2017), Tajna notatka Wydziału Zagranicznego KC PPR o problemach repatriacyjnych Polaków z ZSRR z 5 grudnia 1947 r., „Studia z Historii Społeczno-

Wiosną 1948 r. nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora PUR-u. 22 kwietnia W. Wolski polecił M. Sapieszemu przekazać tę funkcję dotychczasowemu zastępcy – Młcisławowi Olechnowiczowi. Miało to miejsce 15 maja 1948 r. i zostało potwierdzone specjalnym aktem, podpisanym przez ustępującego i nowego dyrektora. Jeszcze przed odwołaniem Sapięha zabiegał o to, by PUR mógł zaprezentować swoje dokonania w gestii kierowania migracjami i osadnictwem na Wystawie Ziem Odzyskanych we Wrocławiu (21 lipca-31 października 1948 r.). Niestety bezskutecznie. Od 1948 r. trwał demontaż PUR-u³³.

Państwowy Urząd Repatriacyjny został zniesiony mocą ustawy z 22 marca 1951 r.³⁴. Tego samego dnia Rada Ministrów przyjęła uchwałę wykonawczą, w której przekazano sprawy rozmieszczenia repatriantów i przesiedleńców prezydiom rad narodowych. Techniczną stronę organizacji repatriacji ludności polskiej z innych państw oraz ludności obcej z terytorium Polski powierzono zaś – za pośrednictwem Ministerstwa Kolei – Polskiemu Biuru Podróży „Orbis”. Powołana przez premiera komisja likwidacyjna miała do 30 czerwca 1951 r. zakończyć wszystkie czynności PUR-u³⁵. Powyższe decyzje miały charakter przesądający, choć w istocie sankcjonowały tylko proces likwidacyjny, rozpoczęty już w lutym 1951 r. Zarząd Centralny w Łodzi przestał istnieć jako ostatnia agenta PUR-u 26 lipca 1951 r.³⁶

W trakcie swojej niespełna siedmioletniej działalności Państwowy Urząd Repatriacyjny był najważniejszą instytucją obsługującą ruchy migracyjne, które w powojennej Polsce przybrały ogromną skalę. Będący na jego czele Zarząd Centralny spełniał co najmniej podwójną rolę: koordynatora

akcji przesiedleńczo-repatriacyjnej i osiedleńczej, a także organizatora administracyjnej pracy PUR-u. W szczytowym okresie swojej działalności urząd był wielką instytucją, zatrudniającą niemal 10 tys. osób, pracujących w czternastu oddziałach wojewódzkich i podległych im terenowych agendach. PUR posiadał własną służbę zdrowia, system pomocy społecznej i flotę aut. Spełniał rolę pośrednika pracy i pomagał w zagospodarowaniu się ludziom, którzy rozpoczynali nowy rozdział swojego życia na nieznanym im terenie. Urząd działał w dramatycznym okresie dziejowym Polski, która zdominowana przez władzę uległa stalinowskiemu władzom w Moskwie, wprowadzała stopniowo system totalitarny, oparty na terrorze według wschodniego wzorca. Warto, aby istnienie Zarządu Centralnego w Łodzi było odnotowane w przestrzeni miejskiej. Najlepiej, by na kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 29 znalazła się stosowna tablica pamiątkowa.

Bibliografia:

Archiwa:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespół akt: Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego)

Dokumenty źródłowe:

Marciniak W. (2017), *Tajna notatka Wydziału Zagranicznego KC PPR o problemach repatriacyjnych Polaków z ZSRR z 5 grudnia 1947 r.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX-XX wieku”, tom XVIII: *Losy Polaków na Wschodzie. Wiek XX i współczesność*, red. J. Kita, W. Marciniak

Marciniak W. (2017), *Tajna notatka Wydziału Zagranicznego KC PPR o problemach repatriacyjnych Polaków z ZSRR z 5 grudnia 1947 r.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX-XX wieku”, tom XVIII, *Losy Polaków na Wschodzie. Wiek XX i współczesność*, red. J. Kita i W. Marciniak

Porozumienie między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy z 27.07.1944 r., Internetowa Baza Traktatowa MSZ (<https://traktaty.ms.gov.pl>)

Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947, wybór, oprac. i red. dokumentów S. Ciesielski, Warszawa 1999

Gospodarczej XIX-XX wieku”, tom XVIII: *Losy Polaków na Wschodzie. Wiek XX i współczesność*, (red.) J. Kita, W. Marciniak, s. 187-196.

³³ AAN, ZC PUR, sygn. II/78, *Pismo M. Sapięhy do W. Wolskiego z 17.03.1946 r.*, k. 64; tamże, *Akt przekazania stanowiska dyrektora PUR-u z 15.05.1948 r.*, k. 79.

³⁴ „Dziennik Ustaw” 1951, nr 18, poz. 141.

³⁵ „Monitor Polski” 1951, nr 27, poz. 335.

³⁶ D. Sula (2002), *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944-1951*, Lublin, s. 32.

Opracowania:

- Banasiak S. (1963), *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947*, Poznań
- Główko O., Sosnowski J. (2007), *Setna rocznica urodzin profesora Mściława Olechnowicza*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica”, nr 9
- Marciniak W. (2020), *Klasyfikacja ruchów migracyjnych ze Wschodu z udziałem Polaków w XX w.*, „Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych UŁ”, nr 4(4)
- Marciniak W. F. (2014), *Powrotu z Sybiru. Repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945-1947*, Łódź
- Materski W. (2007), *Dyplomacja Polski „lubelskiej” lipiec 1944-marzec 1947*, Warszawa

Sienkiewicz W., Hryciuk G. red. (2008), *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939-1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*, Warszawa

Sula D. (2002), *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944-1951*, Lublin

Dzienniki urzędowe:

„Dziennik Ustaw” 1944, 1945, 1947, 1951
„Monitor Polski” 1951

O Autorze:**dr Wojciech Marciniak**

Wykładowca w Instytucie Historii UŁ, członek Rady Naukowej Centrum Studiów Migracyjnych UŁ, kierownik Archiwum Sybiraków UŁ, pracownik Katedry Historii Polski i Świata po 1945 r. UŁ. Popularyzator dziejów Polaków na Wschodzie w XX w. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii stosunków polsko-radzieckich po II wojnie światowej, dyplomacji Polski w latach 1945-1956, problematyce przesiedleń i repatriacji z ZSRR oraz Związku Patriotów Polskich.

Adres email: wojciech.marciniak@uni.lodz.pl

Sugerowane cytowanie:

Marciniak W. (2020), *Sztab powojennych migracji. Zarząd Centralny Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Łodzi (1945-1951)*, „Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych UŁ”, 7(7), www.csm.uni.lodz.pl

Biuletyn redagują: Marcin Gońda, Izabela Florczak

**CENTRUM
STUDIÓW
MIGRACYJNYCH**
Uniwersytet Łódzki

ul. Rewolucji 1905 r. 41/43
pok. C-025, 90-214 Łódź
www.csm.uni.lodz.pl
email: csm@uni.lodz.pl